

ה' ברצונך העמדת להררי עוז

עיון במזמור ל' בתהלים

א. וכי דוד בנאו? ¹ המנהג והקושי

קשיים במבנה המזמור ובשימושים בו
מזמור ל' בתהלים, "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד", שגור ומוכר בפי כל. פותחים אנו
בו את תפילת השחר בצמוד ל"ברוך שאמר" אם לפני "הודו", אם לאחריו, איש איש
כמנהגו. אך למרות השגרה בו, סתומה עד מאד משמעותו. הבה ננסה לפענח את
חידתו.

א. מזמור שיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד:

ב. אֲרוּמְךָ ה' כִּי דִלִּיתָנִי וְלֹא שִׁמַּחְתָּ אֵיבֵי לִי:

ג. ה' אֱלֹהֵי שׁוֹעֲתֵי אֱלֵיךָ וַתִּרְפָּאֵנִי:

ד. ה' הֶעֱלִיתָ מִן שָׂאוֹל נַפְשִׁי חַיִּיתָנִי מִיּוֹרְדֵי מִיָּרְדֵי כּוֹר:

ה. זָמְרוּ לַה' חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזִכְרֵךְ קִדְשׁוֹ:

ו. כִּי רָגַע בְּאֶפֶס חַיִּים בְּרִצּוֹנוֹ בְּעָרֵב יֵלִין בְּכִי וְלִבְקָר רִנָּה:

ז. וְאֲנִי אֲמַרְתִּי בְשִׁלּוֹי בַל אֶמוּט לְעוֹלָם:

ח. ה' בְּרִצּוֹנְךָ הֵעֵמְדָתָה לְהַרְרֵי עוֹז הַסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ הַיִּיתִי נִבְהָל:

ט. אֱלֵיךָ ה' אֶקְרָא וְאֵל אֲדֹנָי אֶתְחַנֵּן:

י. מַה בָּצַע בְּדַמִּי בְּרִדְתִּי אֵל שָׁחַת הַיּוֹדֵךְ עֲפָר הַיַּגִּיד אֶמְתַּךְ:

יא. שְׁמַע ה' וְחַנּוּנִי ה' הִיָּה עֲזָר לִי:

יב. הַפְּכֶתָ מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי פִתַּחְתָּ שְׂקֵי וַתֹּאזְנֵנִי שְׁמַחָה:

יג. לְמַעַן יִזְמְרְךָ כְבוֹד וְלֹא יִדָּם ה' אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אוֹרְךָ.

1. תודתי לרב איתן שנדרופי שליט"א על הערותיו לטיוטת מאמר זה.

אחרונים כראשונים התקשו בהבנתו של המזמור, ובעיקר בשאלות הבאות:

- א. מה פשר כותרתו של המזמור, הרי לא דוד חנך את בית המקדש, כפי שלכאורה מורה פשטות לשון הכותרת, אלא שלמה?
- ב. מה לכותרת ולגופו של המזמור, הרי אין לכאורה בגוף המזמור אף לא מילה אחת הקשורה לבית המקדש?
- ג. למה מכוון גוף המזמור, האם לארוע מוגדר או להצלה סתמית?
- ד. מדוע סדר הדברים במזמור אינו הסדר המקובל והטבעי של תחינה שלאחריה הודיה, אלא הבקשה לישועה מובאת רק בסוף המזמור, בעוד ההודיה על הישועה מפורטת כבר בתחילתו?²
- ה. מה פשר הבטוי "להררי עוז"?

המנהג לאמירת המזמור בראש התפילה, בין פרשת הקרבנות לבין פסוקי דזמרה, הינו מאוחר ביותר³. כך גם המנהג לאומרו בעת חנוכת בית חדש. אולם כבר בתקופות קדומות שימש המזמור בסדר העבודה במקדש ובסדר התפילה:

- א. אמרו אותו בעת הוספה על העיר והעזרות (שבועות טו, ב);
  - ב. "דברו אותו הלוויים בשיר" עת מביאי הבכורים היו נכנסים לעזרה עם סלי בכוריהם על כתפיהם (משנה בכורים ג, ד);
  - ג. תקנו להגיד אותו בימי החנוכה (מסכת סופרים יח, ג; טור או"ח קלג), ויש אף הנוהגים לאומרו בעת הדלקת נרות החנוכה.
- טבעי הדבר, שמזמור שנתקן להאמר במעמד מסוים בא לבאר את תוכנו של המעמד, או להביע רגשות ומחשבות הראויות למעמד. מה יש אפוא בתוכנו של "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד", שמתאים לכל אחד מן המעמדות השונים והמגוונים האלו?

מבנה ותוכן

דרך מקובלת לפענח תוכנם של מזמורי תהלים היא לעמוד על מבניהם הפנימיים תחילה⁴. המזמור פותח בכותרת, שלאחריה שלושה פסוקים של הודיה לה' בלשון נוכח. לאחריהם שני פסוקים של פניה אל "חסדי ה'". סגנון הפסוק השביעי והאמצעי

2. היו שהבינו (ראה סיכום המזמור בדעת מקרא שם בחלק מביאוריו), שהכוונה לבקשה חדשה לאור הצלה בעבר, אולם הסבר זה קשה ביותר, ואכמ"ל.
3. עיין בסדור "אוצר התפילות" ב"תקון תפילה" לר' אריה ליב גורדון על מזמורנו, שמצא שמזמורנו מופיע בסדר תפילת השחר רק בסדורים משנת תקמ"א ואילך.
4. וראה בספרי "פני שבת נקבלה", הוצאת ארז תשס"ג, עמ' 16-20 על הדרך המומלצת לעיון במזמורי תהלים.

במזמור הוא של הרהור המשורר בינו לבין עצמו, או שמא של הודאה ווידוי. לאחריו ששה פסוקי פניה אל ה', שגם הם ערוכים במבנה של אחד-שלושה-שניים. הראשון (ח) קובע עובדה, השלושה שאחריו (ט-יא) הם תפילתו של המשורר על הצלתו, והשניים האחרונים הם מעין סכום של המזמור כולו.⁵ מבנה זה מבליט את הפסוק האמצעי במזמור, פסוק ז, כאשר לפניו הודיה, אולי פומבית, תוך שיתוף "חסידיו ה'", ולאחריו לקחו של המשורר ותוכן תפילתו האישית להצלתו. מבנה זה יוצר מעין הקבלה בין שלושת פסוקי ההודיה (ב-ד) בחלקו הראשון לבין שלושת פסוקי התפילה (ט-יא) בחלקו השני. סדר שהוא כאמור מוקשה.

במקביל למבנה הדומה של שני חלקי המזמור שיוצר מנין הפסוקים (אחד-שלושה-שניים), ניתן להבחין במלים חוזרות במזמור במבנה של סוגר במה שפתח (כיאסטי) סביב הפסוק המרכזי: "מזמור שיר" (א) - "למען יזמרך" (יג); "ולא שמחת" (ב) - "ותאזרני שמחה" (יב); "ה' אלקי שועתי" (ג) - "שמע ה' וחנוני" (יא); "...שאול... מירדי בור" (ד) - "ברדתי אל שחת" (י); "זמרו לה'" (ה) - "אליך ה'" (ט); "חיים ברצוני" (ו) - "ה' ברצונך" (ח). גם מאפיין זה חוזר ומבליט את פסוקו האמצעי של המזמור.

שני מאפיינים מבניים מציינים אפוא את המזמור: שני חלקים עצמאיים לכאורה - האחד בחציו הראשון של המזמור והשני בחציו השני, והדגשה של מרכזיותו של הפסוק האמצעי.⁶

5. היו שחילקו את המזמור באופן אחר, אולם אין כאן מקום בדין ביתרונה של החלוקה המוצעת.

6. למזמור גם מבנה מספרי מחושב ביותר. שני מספרים שהם שלושה מעצבים את מבנהו המספרי: שש, שבע ושלושה עשר (שהוא שש ועוד שבע). שלושה עשר פסוקים במזמור, וסך כל המלים שבמזמור ללא הפסוק האמצעי, שהוא השביעי, הוא שלש עשרה פעמים שבע - שש פעמים שבע בחלקו הראשון (א'-ו'), ושבע פעמים שבע בחלקו האחרון (ח'-י"ג).

7×7						6	7×6					
יג	יב	יא	י	ט	ח	ז	ו	ה	ד	ג	ב	א
	17		17		15	6		16		13		13

מספר המלים בכל אחד משני זוגות הפסוקים הראשונים עולה לשלושה עשר, ובכל אחד משני זוגות הפסוקים האחרונים לשבעה עשר. סכום המלים בשני הפסוקים שלפני הפסוק המרכזי ששה עשר, וסכום המלים בשני הפסוקים שאחריו חמישה עשר. כך שנוצר מבנה קונצנטי ובו פסוק מרכזי בן שש מילים, ארבעה פסוקים אמצעיים, שנים מכל צד - העולים לשלושים ואחת מילים (חמש פעמים שש ועוד אחת), ושמונה פסוקים חצוניים, ארבעה מכל צד - העולים לששים מילים (עשר פעמים שש). [לחליפין, ניתן לראות במזמור מבנה של שלושה מעגלים קונצנטיים של שני פסוקים מכל צד העולים לשלושים (או שלושים ואחד) בכל מעגל (13+17, 13+17, 16+15)]. גם מבנה מספרי זה בא לכאורה להבליט את הפסוק

ב. למען יזמרך כבוד ולא ידום

זה מזבח לעולה לישראל

נחלקו הדעות בין המפרשים על הארוע המצוין בפסוקו הראשון של המזמור - כותרתו⁷. יש שהסכו אותו על חנוכת הבית הראשון בימי שלמה כפשטות לשון פסוקו הראשון (רש"י, רד"ק והמאירי בעקבות המדרש), אך נדחקו בזהווי האויבים והמחלה המוזכרים בתחילתו של המזמור. יש שהסכו אותו על חנוכת הבית השני (ראב"ע), ויש על חנוכתו של השלישי לעתיד לבוא (ראב"ע, ספורנו). יש אף מדרש המלמד שהוא מבאר את תקופת מרכזי ואסתר (רש"י כאן, עפ"י ויק"ר כ"ח, אסתר רבה י'). אלה הבינו את האויבים ואת המחלה המוזכרים בתחילתו של המזמור כמשל למצבם של ישראל בגלות. הראב"ע, שלמד את הדברים כפשוטם, הסב לבסוף את המזמור לחנוכת בית מלכותו של דוד, ולא לחנוכת המקדש. המלבי"ם לעומתו הבין את "הבית" כמשל לגופו של המשורר המודה על החלמתו מחולי.

ברם כמה מפרשים בדורות האחרונים⁸, איש איש מטעמו הוא, הבינו את המזמור כמתייחס לחטאו של דוד במניין העם, ולגילוי של מקום המזבח בגורן ארונה היבوسی בעקבותיו, כמתואר בשמואל ב פרק כ"ד ובדברי הימים פרק כ"א. נראה, שעיון מחודש במזמור לאור הבנה זאת יש בו כדי לבאר הן את המזמור על כל פרטיו, והן את הסיבה לקביעה לאומרו במעמדים השונים שצוינו לעיל. יתרה מזאת, יש בו אולי גם לבאר מספר קשיים בפרשת גלוי מקום המזבח.

עיקרי הדברים המסופרים בספר שמואל ובדברי הימים שם הם כדלהלן (מומלץ לעיין בשני הפרקים גופם):

א. דוד "מוסת" למנות את העם, ודורש מיואב שיבצע את המנין למרות מחאותיו של יואב. לאחר המנין, דוד מכיר בחטאו ומתחרט עליו.

ב. גד החוזה מבשר לדוד, שבגין חטאו עליו לשאת עונש אחד מתוך שלושה אפשריים: רעב, חרב, או דבר. דוד בוחר בדבר: "ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפלה" (שמו"ב כד, יד).

האמצעי כמרכז המבנה הקונצנטרי - מרכז המזמור, ויחד עם זה להדגיש שיש במזמור שני חלקים עצמאיים אך לא שווים. המבנה המספרי תואם אפוא להפליא את המבנה הסגנוני-תוכני עליו עמדנו בגוף הדברים.

עשר אזכרות במזמור - שבע שמות הוי-ה, פעמיים 'ה' אלקי', ופעם אחת לשון אדנות. על חשיבות הבנת הרקע ההסטורי של מזמורי תהלים (מסוימים) לשם הבנת משמעותם העל-זמנית, ראה במצוין בהערה 4.

8. "זמרת י-ה", מובא ב"עיון תפילה" בסדור "אוצר התפילות"; "מכלל יופי", מובא ב"דעת מקרא" דה"א כ"ב הערה 40; הרב ראובן מרגליות ב"המקרא והמסורה". חלק מהערותיהם שולב בדברים להלן.

ג. שבעים אלף איש נגפים בעם "מהבקר עד עת מועד" (שם טו), ומלאך האלקים מתגלה לדוד באיימו להשחית את ירושלים. אז מבקש דוד שהמגפה בעם תופסק, והוא וביתו ישאו בעונש במקום העם: "ויאמר הנה אנכי חטאתי ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו, תהי נא ידך בי ובבית אבי" (שם יז).

ד. גר החוזה מורה לדוד להקים מזבח בגורן ארונה היבוסי, אותו קונה דוד בכסף מלא. דוד מעלה עולה ושלמים על המזבח, "ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על מזבח העולה", והמגפה נעצרת (שם יח-כה).

ה. בסכום הפרשה בדברי הימים מובאת מסקנתו של דוד על משמעותה ההיסטורית של הענות ה' באש מן השמים על המזבח בגורן ארונה: "ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלקים וזה מזבח לעולה לישראל" (דבה"א כב, א).

שני קשיים עיקריים מציבה פרשה זו: מה היה חטאם של דוד ושל העם, עד כי "ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה" (שמו"ב כז, א)? מדוע הייתה נדרשת דרך כל כך עקלקלה לגלוי מקום המקדש והמזבח? לפני שנבחן אם אכן הבנת אירוע זה כרקע למזמורנו מבארת את תוכנו, והאם הבנה זו מסייעת ליישב את התהיות על אמירתו במעמדות השונים שהזכרנו לעיל, חשוב להבין את משמעותו המיוחדת של גילוי מקום המזבח על ידי מלאך ה'.

מקום המזבח

מקומו של המזבח, שהוא "מכוון ביותר", קובע את מקומו של בית המקדש, "המקום אשר יבחר ה'", כפי שמלמד הרמב"ם (בית הבחירה ב, א) לאור פרשת ההסתה:

המזבח מקומו מכוון ביותר ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר: 'זה מזבח לעולה לישראל'... ונאמר בדברי הימים: 'ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו אשר הכין במקום דוד בגרן ארנן היבוסי'.

ציון המקום חייב היה להיות משמים, כדי לקיים את "המקום אשר יבחר ה'" (דברים יב, ה). אולם ציון אלקי זה חייב את דרישתו המקדימה על ידי ישראל, כפי שמצינו במדרש (ספרי ראה, ס"ב):

'כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם' (דברים י"ב, ה) - דרוש על פי נביא. יכול תמתין עד שיאמר לך נביא? ת"ל: 'לשכנו תדרשו ובאת שמה' (שם) - דרוש ומצא ואח"כ יאמר לך נביא.

וכן אתה מוצא בדוד: 'זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב אם אבא באהל ביתי... אם אתן שנת לעיני... עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב' (תהלים קל"ב). מנין שלא עשה אלא על פי נביא? שנאמר: 'ויבוא גד ביום ההוא אל דוד ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגורן ארונה היבוסי',

ואומר: 'יחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו'⁹.

יוצא, שעד לגילוי של מקום המזבח על ידי אות משמים בזמן דוד לא ניתן היה לבנות את בית המקדש.

יתרה מזאת: נראה שבירידת האש על המזבח בגורן ארונה היה הרבה יותר מאשר בחירת ה' במקום המקדש. הייתה זו גם חנוכתו של המזבח ושל מקומו של בית עולמים.

חנוכה הינה "התחלת כניסת אדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה"¹⁰. על חנוכת המזבח למדנו (מנחות מט, א): "אין מחנכין את המזבח אלא בתמיד של שחר". אכן בפרקים שצוינו לעיל בספר שמואל ובדברי הימים מודגש כמה פעמים שדוד הקריב עולה, ושהמזבח שהקים בגורן ארונה היה "מזבח העולה". מפשטות הפסוקים עולה גם שהקרבנות העולה על ידי דוד הייתה בבוקר. כך גם דרשו חז"ל: "ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד". מהו 'עד עת מועד'? תני ר' חייא רבה: מעת שחייטת התמיד עד עת זריקת דמו, ורבנן אמרי: משהאיר המזרח עד הנץ החמה" (שחר טוב י"ז). אופן ההקרה - עולה בבוקר - מתאים אפוא היטב לחנוכתו של מזבח העולה. מכיוון שההקרה היתה במקום המיועד למזבח בית עולמים הרי שירידת האש עליו הייתה בעצם חנוכת המזבח של בית העולמים¹¹. יתרה מזאת, מכיוון שהעבודה במקדש התמקדה בעיקר במזבח העולה, הרי שנכון לראות בירידת האש על המזבח שבנה דוד בגורן ארונה גם את תחילת חנוכתו של בית עולמים עצמו.

בנוסף לקרבן העולה, מסופר בספר שמואל ובדברי הימים שדוד הקריב שלמים על המזבח. גם לקרבן זה הייתה כנראה משמעות מיוחדת לשעה ולדורות. הגמרא (זבחים

9. כל מהותו של המקדש היא מעשי האדם המתקדשים בהשראת שכינה.

10. לשון רש"י בראשית יד, יד, המביא את כותרת מזמורנו כדוגמא.

11. לאור הבנה זו שמזבח בית עולמים נחנך כבר בימי דוד, תבאר הלכה מוקשה ברמב"ם. הרמב"ם (רוצח ה, יד) מחדש הלכה: "מי שפחד מן המלך שלא יהרגנו... וברח למזבח... הרי זה ניצל". בהלכה קודמת מבואר, שהכוונה למזבח "בית עולמים" בדווקא. נושאי כליו של הרמב"ם התקשו במקור להלכה זאת. בעל הערוך לנר (מכות יב, א) תרץ שהרמב"ם למד הלכה זו מאדוניה, ש"רא מפני שלמה ויקם וילך ויחזק בקרנות המזבח" (מל"א א, ג), ואכן שלמה נשבע לו ולא הרגו (בנגוד ליואב, ראה במכות שם). ברם, בעל הערוך לנר המשיך והקשה על תרצו, שהרי מזבח בית עולמים הוקם זמן רב לאחר מות אדוניה, ותרץ מה שתרץ. לפי דרכנו, מבוארים הדברים היטב, שהרי בעת שאדוניה ברח למזבח אכן היה כבר מזבח לבית עולמים למרות שהבית עצמו טרם נבנה, הוא המזבח שנחנך בגורן ארונה (אמנם, עבודת הקרבנות היום-יומית המשיכה כנראה על המזבח במשכן בגבעון). וראה ב"רעת מקרא" לר' יהודה קיל למלכים שם, שמסברא פרש כך את זהותו של המזבח אליו ברח אדוניה.

כד, א) מניחה בפשטות ובלי ציון מקור שדוד קידש את רצפת העזרה. הירושלמי (סנהדרין א, ג; שבועות ב, ב, מצוטט בתוספות זבחים כד, א ד"ה הואיל) לומד את ההלכה ש"אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא" מפסוק בפרשתנו: "ויעל דוד בדבר גד' - זה מלך ונביא". משמע, שהירושלמי מבין שלא רק המזבח נתקדש על ידי דוד בהקרכת הקרבנות עליו, אלא שגם מקום המקדש התקדש במעמד זה. זה כנראה גם מקורו של הבבלי שדוד קידש את רצפת העזרה. כיצד קודשה רצפת העזרה? רש"י בזבחים (שם) מבאר, שהקידוש היה ב"שתי תורות ושיר...". כנדרש בכל קידוש של העזרה והעיר לדורות¹². מסתבר, שהשלמים שדוד הקריב על המזבח היו שלמי תודה על ישועתו וישועת ישראל מהמגפה, ואכילתם על לחמיהם לאחר הקרכת אמוריהם קידשו את מקום המקדש.

על אופן קידוש העיר והעזרות למדה הגמרא (שבועות יד, ב) מהנאמר במשכן: "ככל אשר אני מראה אותך... וכן תעשו" (שמות כה, ט) - לדורות. בחנוכת המשכן הוקרבו עולה וקרבן המילואים (ויקרא ט). רבנו חננאל (שבועות שם) מבאר, שלדורות שני שלמי התודה מלאו את מקומם של שלמי המילואים בחנוכת המשכן. כך נכון אם כן להבין את קרבנו של דוד¹³.

זאת אם כן משמעותו המלאה של המעמד בו ירדה האש על המזבח שבנה דוד בגורן ארונה היבوسی - חנוכת המזבח וקידוש מקום בית הבחירה, ומדויקים אפוא דבריו הכפולים לכאורה של דוד (ובה"א כב, א): "זה הוא בית ה' האלקים וזה המזבח לעולה לישראל". ירדת האש על העולה והשלמים שהקריב דוד פעלה שתיים: נחנך "המזבח לעולה" בה"א היריעה, וקודש מקום המקדש, "בית ה' האלקים".

12. תוספות שם מתקשים בדבריו, שהרי את העזרה יש לקדש בשיירי מנחה (ראה בהרחבה בחלק ג' בהמשך). בזבחים ט"ו א ד"ה אין הם מתרצים בתרוץ אחד: "כיון דלא אפשר לא צריך". אולם עיין ב"עמוד הימיני" למו"ח הרב שאול ישראלי זצ"ל סימן א', שבאר את מחלוקתם. שיטת רש"י היא שדוד קידש את מקום העזרה, וקידוש המקום לא מחייב שיירי מנחה.

אמנם, רש"י (שם) כתב "בשיר של פגעים" (הוא מזמור צא), על פי גרסתו במסכת שבועות שם, שגם מזמור זה נאמר במעמד קידוש העיר והעזרות בנוסף על מזמורנו, אולם הרמב"ם כתב (ביה"ב ו, יב), שרק מזמורנו היה נאמר בשעת הקידוש.

13. ומכאן אולי למד גם עזרא להביא תורות (נחמיה יב). מעשיו בלחמי התודה הם המקור להלכה שבמשנה (שבועות טו, ב). יוער, שגם בבית השני נחנך המזבח לפני יסוד הבית (עזרא ג), וזמן רב לפני חנוכתו של הבית (שם ו). על משמעות השילוב של עולה עם שלמים והתאמתו לחנוכת המשכן ראה בספרי "ענן אש ודיבור", הוצאת אור עציון תשע"ז, עמ' 267-263.

את כותרת מזמורנו "חנוכת הבית לדוד" ניתן אפוא להבין כפשוטה - חנוכת המזבח וקידוש מקומה העתידי של העזרה, שלב ראשון לקראת השלמת חנוכתו המלאה של המקדש בימי שלמה. ברם, מה יש בגופו של המזמור שמתאים למעמד זה ולכותרת המזמור?

ג. ביאור המזמור

ארוממך ה' כי דליתני

הבה נעיין תחילה בפסקה הראשונה של המזמור:

אַרומֶמְךָ ה' כִּי דְלִיתָנִי וְלֹא שִׁמַּחְתָּ אֵיבֵי לִי:
ה' אֱלֹהֵי שׁוּעָתִי אֱלִיךָ וְתִרְפְּאֵנִי:
ה' הַעֲלִיתָ מִן שָׂאוֹל נַפְשִׁי חַיִּיתָנִי מִיַּרְדֵּי מִיָּרֵד בּוֹר.

כאמור, שלוש אפשרויות של עונש נתנו לדוד על חטאו במניין ישראל: רעב, חרב ודבר. דוד בוחר בדבר. לאחר ששבעים אלף איש מתים במגפה ונוצר איום על ירושלים, דוד מתפלל לה' ומבקש שהוא וביתו ינגפו במקום כלל ישראל. המגפה נעצרת, ואף דוד וביתו לא נפגעים. פסקה זו מכוונת בדיוק מלא לאירועים אלו.

מקובל לפרש בפשטות ש"דליתני" משמעו העלתה אותי - דלית אותי. בהקשר מזמורנו נראה שהכוונה היא אחרת: הצלת אותי מלהיות דל - מלשון עני¹⁴, שהרי כאשר דוד בחר בדבר, הוסר מעליו איום שנות הרעב. הווה אומר: "דליתני".

איום נוסף שהוסר מעליו בבחירת הדבר היה: "שלשה חדשים נופל לפני צריך והוא רודפיך". הווה אומר: "ולא שמחת אויבי לי".

כסופו של דבר, מכוח תפילתו דוד ניצל גם מהדבר. למרות נכונותו: "תהי נא ירך בי ובבית אבי" הרי "ותעצר המגפה מעל ישראל" לפני שהכתה בו. הווה אומר: "ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני". דוק, שרק בהקשר לרפואה מוזכרת תפילתו, אם כי בספר שמואל ובדברי הימים לא מוזכר שדוד התפלל על עצמו (ויבוארו הדברים בהמשך).

גם אותה נפילה של דוד והזקנים על פניהם "מכוסים בשקים" (דברי הימים כא, טז) מרומזת אולי במזמורנו בהמשך בפסוק י"ב: "פתחת שקי ותאזרני שמחה".

אין במזמורנו אפוא דימויים, משלים או תאור סתמי של צרות. הדלות, האויבים, והרפואה מכוונים באופן מאד מדויק לאירוע מוגדר מאוד - לעונשים שמהם נצלו העם ודוד במעשה ההסתה.

14. כדרך השורשים שבכנינים שונים מקבלים משמעות הפוכה: השריש-שירש, ברא-בירא, דבש-הדביש.

הפסוק האחרון בפסקה זו מוסיף לכאורה עוד רובד, מהותי יותר, של הצלה: "העלית מן שאול נפשי...". על משמעותו נעמוד בהמשך.

כי רגע באפו

לאור הבנה זאת של הרקע למזמורנו מתבארים גם הפסוקים הבאים כפשוטם:

זָמְרוּ לַיהוָה חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזִכְרֵךְ קְדָשׁוֹ:
כִּי רָגַע בְּאָפוֹ חַיִּים בְּרָצוֹנוֹ בְּעָרְבַי לַיִן כִּכְי וּלְבַקֵּר רָנָה.

בספר שמואל ובדברי הימים מסופר שעם סיום מנין העם הבין דוד שחטא ומיד הודה על חטאו: "ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי ועתה ה' העבר נא את עון עבדך כי נסכלתי מאד" (שמואל שם, י), ומיד בפסוק שלאחריו: "ויקם דוד בבקר...". או אז אומר גד לדוד את נבואתו על שלושת העונשים, ודוד בוחר בדבר. משמע, שהכרת החטא והחרטה של דוד היו ביום האתמול, ובהרגשה זו הוא אף נרדם – "בערב ילין בכי"¹⁵. בהמשך מסופר שם שהמגפה הייתה "מהבקר ועד עת מועד" (שם טו). חז"ל מלמדים אותנו לעיין בפסוקים ולראות שהישועה הייתה מיד לאחר שדוד בחר בדבר והעלה את הקרבנות על המזבח:

בוא וראה רחמיו של הקב"ה, שאעפ"י שבחר לו דוד דבר שלשה ימים שהן עושין שלשים ושש שעות, מה כתיב: 'ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד'. מהו 'עד עת מועד'? תני ר' חייא רבה: מעת שחיטת התמיד עד עת זריקת דמו, ורבנן אמרי: משהאיר המזרח עד הנץ החמה (שחר טוב שם).

הווה אומר: "ולבקר רינה". מדויק עד מאד אפוא פסוקנו בתארו את אשר ארע לאחר מנין העם: "כי רגע באפו... בערב ילין בכי ולבקר רנה".

תחילתו של הפסוק, לפני תיאור האירוע וההודיה עליו, היא לקח בו דוד רוצה לשתף את חסידיו ה': "כי רגע באפו חיים ברצונו". ניתן להבין את "ברצונו" כעת רצונו, אולם נראה יותר שכוונת הפסוק היא שמטרת חרון האף הרגעי של ה' היא (והייתה) רצונו להעניק לנו חיים. גם כאשר ה' מכה, הרי מטרתה של מכה זו להחיותנו. זאת מסקנתו של דוד ממעשה ההסתה, ובה הוא רוצה לשתף גם אחרים. תחילת המעשה ב"ויספ אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה" (שמו"ב כד, א), בעקבות זאת בא ה"הרגע באפו" שבמגפה, אולם בסופו התברר ש"חיים ברצונו" – התגלה מקום המזבח ובית העולמים¹⁶.

15. אחרי המלים "ויקם דוד בבקר" יש פסקה באמצע הפסוק (שלאחריה נבואת גד). יתכן, שמטרתה להצמיד מלים אלה לודויו של דוד בפסוק הקודם. למעט שנתו, לא היה דבר בין הוידוי לקימה.

16. "מהו מזבח? – ראשי תיבות: מחילה, זכות, ברכה, חיים" (תנחומא תרומה י'), "מזבח שנברא להאריך ימיו של אדם" (מדות ג, ד).

העמדת להררי עז

רצון ה' שבפסוק ו' חוזר ומופיע בפסוק ח' (על פסוק ז' נעמוד בהמשך), הבא כנראה להרחיב ולבאר את תוכנו של רצון ה' במעשה ההסתה:

ה' בְּרִצּוֹנְךָ הַעֲמַדְתָּ לְהַרְרִי עַל הַסְתֵּרְתָּ פְּנִיךָ הַיְיָיִתִי נְבִהָל.

הביטוי "העמדתה להררי עז" מוקשה. על איזה הר מדובר? ומהו ה"עז" שהעמד ברצון ה'?

הביטוי "עוז" בתורה ובתהלים מבטא את הקשר המיוחד שבין הקב"ה לישראל¹⁷, והוא יכול לכוּש אופנים שונים. במיוחד מצאנו את המילה ככינוי לארון הקודש, "ויתן לשבי עזו", זה ארון הקודש" (ב"ר נד), ולבית המקדש: "מקדשי גאון עוזכם" (יחזקאל כד, כא), ובהבנת חז"ל גם בפסוק: "ושברתי את גאון עוזכם" (ויקרא כו, יט).

ניתן אפוא להבין שכוונת הפסוק "העמדת להררי עז" היא העמדת על ההר שלי, עיר דוד, את ארון הקודש (ובדרך זו אף חזקת אותו ואותי). לפי זה, הרמז בפסוק הוא להעלאת הארון לעיר דוד. אולם, על פי הבנה זו כלל לא ברור למה מכוונים הסתר הפנים והבהלה שבסוף הפסוק: "הסתרת פניך הייתי נבהל", הרי לאחר העלאת הארון מסופר: "וה' הניח לו מסביב מכל אויביו" (שמואל ב' ז, א). על כן נראה יותר, שהרמז מכוון לגילוי מקומם המדויק של המזבח ושל המקדש לאחר הסתר הפנים שגרם למניין ולמגפה, ו"הייתי נבהל" מכוון ל"ויך לב דוד אותו" שלאחר מנין העם ול"ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם" בעת המגפה. ההבנה הכללית ש"כי רגע באפו חיים ברצונו" בחלקו הראשון של המזמור מתבארת אם כן בחלקו השני, בגילוי מקומם המדויק של המזבח ושל המקדש ושל חנוכתם הראשונית – "העמדת להררי עז", שבאו לאחר ה"הסתרת פניך הייתי נבהל" בהסתה למניין העם והבהלה שבמגפה. היפוך סדר הזמנים בפסוק, "הסתרת פניך" לאחר "העמדת להררי עז", מתאים למבנהו הבסיסי של המזמור – הודיה בחלקו הראשון ותחינה רק לאחריה בחלקו השני. הסיבה להיפוך זה תבאר בהמשך.

מתברר אם כן, שלא רק את כותרתו של המזמור ניתן לבאר כמתייחסת לירידת האש על העולה והשלמים שעל המזבח שבנה דוד בגורן ארונה היבوسی, "חנוכת הבית לדוד", אלא כל חלקו הראשון ותחילת חלקו השני מתבארים היטב על רקע מעמד זה ומעשה ההסתה שקדם לו.

יתרה מזאת, נראה שמזמורנו לא רק בא ללמוד ממעשה ההסתה, אלא גם נמצא מלמד עליו ומבאר את קשיו, כפי שילך ויתבאר לפנינו.

17. "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה" (שמות טו, ב), ועוד.

ואני אמרתי בשלוי

ציינו לעיל שהרקע למעשה ההסתה סתום בכתובים - במה חטא ישראל עד כי "ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה?" ומדוע בחר ה' בדרך כה עקלקלה לכאורה לגלוי מקום המזבח?

פסוקו האמצעי של מזמורנו, שכפי שראינו לעיל מבנהו הסגנוני והמספרי של המזמור פועלים להבלטתו, מבאר שאלות אלה:

וְאֲנִי אָמַרְתִּי בְשִׁלּוּי בַּל אֲמוּט לְעוֹלָם.

בנגוד ליתר פסוקי המזמור, בהם יש הודיה, בקשה, או הסקת מסקנות, הרי בפסוק זה יש משום הרהור, או הודאה אישית, וידוי שעל תוכנו יש לעמוד.

שלווה איננה זהה לשלום. בעוד ששלום הוא עם אויבים סביב, הרי שלוה מציינת שקט נפשי ("יהי שלום בחילך שלווה בארמנותיך", תהלים קכב, ז, ובמלבי"ם שם). שלווה של דוד על פי פסוקנו היא משום שחשב שלא ימוט לעולם. ייתכן שהכוונה לכל ימי חייו, אולם נראה שדוד מכוון לדבר רחב הרבה יותר, להבטחה שהובטחה לו על ידי נתן הנביא על המלכות לזרעו עד עולם: "כי מלאו ימיך ושכבת את אבותיך והקמותי את זרעך אחרריך... וכוונתי את כסא ממלכתו עד עולם" (שמואל ב' ז, יב-יג). שלוש פעמים מופיעות המילים "עד עולם" בנבואת נתן (שם), וכנגדן שלוש פעמים משתמש בהן דוד בתפילתו (שם כג ואילך). עליהן הוא מוסיף: "ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך... ומברכתך יבורך בית עבדך לעולם" (שם, כט). הד לפסוקים אלו יש אולי בפסוקנו: "ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם". על פי הבנה זו, ההבטחה לדוד על המשך המלכות בזרעו הביאה עליו "שלווה".

ייתכן ושלווה זו היא היא שעומדת ברקע למנין העם. המלכותו של מלך בישראל (בדומה להקמתו של המקדש) מחייבת שניים - משיחה על ידי נביא וקבלה של העם את מרותו של המלך¹⁸. הן אצל שאול והן אצל דוד מודגש שבנוסף למשיחתם על ידי שמואל, העם הוא זה שקבל את מרותם עליו¹⁹. ייתכן שהבטחה זו על המשך המלכות בזרעו, נטעה הרגשה בלבו של דוד שאין הוא תלוי יותר ברצון העם לקיום המשך המלכות בביתו, וכתוצאה ייתכן שגרם הדבר להתנשאותו של דוד מעל העם. המלכות הפכה לערך בפני עצמה והעם לנכס של המלכות, ומניין העם היה כשל אדם המונה נכסיו להאדרת עצמו: "מנאם שלא לצורך... רק לשמח לכו שמלך על עם רב" (רמב"ן במדבר א, ב-ג)²⁰. ייתכן שדוד ביקש גם להפנים בעם עבדיו, שהרי במניין ללא

18. בכך יש קיום של הפסוק "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך" (דברים יז, טו).

19. שמואל א' י-יא, שמואל ב' ה'. וראה "עמוד הימיני" סי' ז', שכל סמכויותיו של מלך תלויות בהסכמת העם.

20. וראה ר"י אברבנאל (שמואל ב' כד, בעקבות רלב"ג): "וכן היה הענין בדוד שבטבעו היה שפל רוח... והיה נשען באלקיו... ומאשר שמש בשלמות גדול ודבקות נמרץ שבעים שנה,

מטרה מאבד הפרט את זהותו. אין "נושאים את ראשו", אלא הוא הופך למספר, לרכוש. כך צריך להבין את נסיונותיו של יואב להניא את דוד מהמניין: "הלא אדוני המלך, כולם לאדוני לעבדים, למה יבקש זאת אדוני, למה יהיה לאשמה לישראל" (דברי הימים א' כא, 21) - אין צורך בהבלטת אדנותך עלינו כאדון על עבדים, גם ללא המניין אנחנו נאמנים לך.

למרות הפצרות יואב, דוד מוסת לקיום המניין. לאור מזמורנו, משמעותה של ההסתה היא הוצאה לפועל של רגש השלווה שהיה בלב דוד לכדי עבירה כלפי ה' (בחינת "עבירה מטמטמת לכו של אדם... אדם מטמא מלמטה, מטמאים אותו מלמעלה..."), יומא לט, א).

ייתכן שהרגשה זו של שלווה ביחס למלכות הקרינה גם על העם. כך אולי נכון להבין את אי מחאתם של ישראל על המניין המיותר. ייתכן שכתוצאה מהתבססות מלכות בית דוד, העם ראה את עצמו כעבדי המלך, שמטבעם חסר להם רגש של אחריות, ובמיוחד לצרכים ציבוריים, ותחושת חוסר האחריות באה לידי ביטוי גם בדרישת המקדש.

כך יבוארו יפה מאמרי חז"ל על הסיבות להסתה:

תני ר' שמעון בן יוחאי: משל לאחד שהיה מכה את בנו ולא היה יודע הבן על מה הוא מוכה, לאחר שהכהו אמר לו: לך ועשה דבר פלוני שצויתך היום כמה ימים ולא השגחת בי. כך כל אותן אלפים שנפל²² בימי דוד לא נפלו אלא על שלא תבעו בנין בית המקדש (שוחר טוב י"ז, ד)²³.

'שלוותו' של דוד עקב התבססות ממלכתו וההבטחה שזרעו יעמוד אחריו במלכות ויקים את המקדש הביאה אולי גם למחשבה בעם שזה תפקידו הבלעדי של המלך ושלעם עצמו אין חלק בהקמת המקדש, שהרי כך התנבא נתן: "כי מלאו ימין ושכבת את אבותיך והקמותי את זרעך אחריו... וכווננתי את כסא ממלכתו. הוא יבנה בית לשמי..." - הוא יבנה ולא אנחנו, ולכן "לא תבעו בנין בית המקדש". עם זאת,

ולבסוף נעשה גבה עינים ורחב לב ויבטח ברוב עמו ויתהלל במתת שקר בצואתו את יואב שימנה את העם להתגאות בו על אויביו. לכן היה ראוי לעונש גדול לא לכד כפי החטא כי אם כפי ערך החוטא ושלמותו, ולהיות החטא הזה זר מאד בחק דוד המלך, אמר הכתוב שהסיתו האל יתברך לחטוא בדבר הזה.

21. במקבילה בשמואל (כד, ג) חוזרת המילה "מלך" שלוש פעמים.

22. במקור מופיע "במלחמה", וכנראה שיש למחוק את המלה. עיין מדרש שמואל ל"א, ד.

23. מיד לאחר מעשה ההסתה נכתב בדברי הימים א' (כב, ב): "ויאמר דויד לכנוס את הגרים אשר בארץ ישראל ויעמד חצבים לחצוב אבני גזית לבנות בית האלהים". גם הרמב"ן (במדבר טז, כא) באר באופן זה את הרקע להסתה מסברא.

מגדולתו של דוד שהוא תולה את החטא שהביא למגפה בעצמו ולא בעם: "אני אמרתי בשלוי...²⁴".

לאור הבנה זו של חטא העם, ניתן להבין גם מדוע ההסתה של דוד התבטאה דווקא במנינו של העם. המניין הראשון של ישראל עליו מסופר בתורה היה במחצית השקל, ששימשה לאדני המשכן: "כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם" (שמות ל, יב). מסתבר אפוא, שהסתת דוד למנות את העם כוונה בידי ה' להזכיר את המניין הראשון לאדני המשכן ולעורר את העם לדרוש את בנין הבית. כאשר הרמוז לא הובן באה המגפה, כמפורש בפסוק בשמות.

לאור הבנה זאת של חטא העם וחטאו של דוד יובן גם תהליך התשובה של דוד על מעשה ההסתה על כל שלביו, ומתגלה מלוא עוצמתה של תשובתו. תחילה הכיר דוד בחטאו: "חטאתי מאד אשר עשיתי". אולם הכרה זו עשתה רק מחצה, וכאמור היה עליו ועל העם לקבל אחד משלושה עונשים. דוד בוחר בדבר: "צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו...²⁴" בנגוד ל'שלוותו', עתה חוזר דוד ומשליך את יהבו על ה'. יתרה מזאת, בבחירה זו היה גם משום תיקון של חטא התנשאותו על העם, ובלשון חז"ל:

כיון שאמר לו: 'מה אשיב שולחי דבר', היה דוד עומד וסוער: אם אומר רעב, יהיו כל ישראל אומרים עשיר היה דוד... מה אכפת ליה...; ואם אומר מלחמה, יהיו כל ישראל אומרים גבור היה דוד... מה אכפת ליה; אלא הריני בורר דבר שששה בעניים ובעשירים בגבורים ובחלשים (שוחר טוב יז).

24. במדרש אחר (פסיקתא רבתי י"א) מצאנו, שההסתה נתלתה בחטא בת שבע (בספר שמואל קודמת וסמוכה לספור ההסתה רשימה של הגבורים אשר לדוד. הרשימה נקטעת באמצעה מיד לאחר הזכרתו של אוריה, בעוד שבדברי הימים מובאת הרשימה במלואה). ייתכן שאין המדרשים חלוקים, הן המניין והן מעשה בת שבע היו אולי תולדה של שכרות מכוחה של המלכות, כאן במישור הלאומי וכאן במישור האישי. על שניהם מסכם הירושלמי (תענית ב, ט): "אמר רבי אבהו: כתיב 'בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי'. אמר דוד לפני הקב"ה: רבון העולמים! כל צרה שהייתי נכנס לה אתה הייתה מרחיבה לי - נכנסתי לצרתה של בת שבע ונתת לי את שלמה, נכנסתי לצרתן של ישראל ונתת לי את בית המקדש". ובתמצית במזמורנו: "כי רגע באפו חיים ברצונו".

סמוך למדרש זה מובא מדרש התולה את ההסתה בחטא של העם עוד בזמן שאול, על שלא התגייס באופן מלא למלחמה בעמלק. גם כאן החטא הוא ב'ראש קטן' של העם ביחס למשימה לאומית בדרך להקמת המקדש. שוב אולי בגלל קיומו של מלך, שמלחמה זאת היא תפקידו.

למרות זאת, לא היה בבחירה זו בכדי למנוע את העונש. רק כאשר דוד מסר את נפשו ואת נפש ביתו, את המשך המלכות, להצלת העם – הביא הדבר לעצירת המגפה. בכך העמיד דוד את המלוכה במקומה הנכון כלפי אלקים ואדם – מחד, את תלותה בה: "נפלה נא ביד ה'", ומאידך את אחריותה לשלומם של העם: "תהי נא ירך בי ובבית אבי, ובעמך לא תהיה מגפה". או אז התגלה מקום המזבח ונעצרה המגפה.

ברם, גם באלה לא היה די. לשם הקמת המזבח דוד קונה את הגורן מארונה, אף שארונה מציע לו אותו חינם. קיימת לכאורה סתירה בין הסכום שדוד שילם לארונה כמסופר בספר שמואל (חמישים שקלים) ובין הסכום הנקוב בדברי הימים (שש מאות שקלים). לפי דעה אחת בחז"ל: "גבה מכל שבט ושבת חמישים שהן שש מאות" (זבחים קטז, ב). כך קיים דוד את צווי התורה על אופן רכישת מקום המקדש:

כתוב אחד אומר: 'באחד שבטיך' (דברים י"ב, י"ד), וכתוב אחד אומר: 'מכל שבטיכם' (שם י"ב, ה). הכסף מכל השבטים, בית הבחירה משבט אחד. וכן הוא אומר: 'ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמישים', וכתוב אחד אומר: 'ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל שש מאות'. כיצד יתקיימו שני כתובים? הן י"ב שבטים, נטל נ' שקלים מכל שבט ושבת, נמצא לכל השבטים שש מאות שקלים (ספרי ראה ס"ב).

במעשה זה תוקן גם חטא העם "שלא תבעו בנין המקדש". העם חזר והשתתף בהכנות לבניין המקדש, כבתרומת האדנים בעת הקמת המשכן.

ההקבלה בין חנוכת הבית על ידי דוד לבין חנוכת המשכן מקבלת עתה פן נוסף. לעיל הצבענו על ההקבלה שבין תרומת המשכן לבין ההסתה במניין העם, כמו גם על ההקבלה שבין: "ויענהו באש מן השמים על מזבח העולה" (דברי הימים א שם, כו), ובין: "ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה..." (ויקרא ט, כד) שבחנוכת המשכן, עם ההקבלה שבין שלמי התורה של דוד לבין קרבנות המילואים בחנוכת המשכן. גם את מסירות הנפש של דוד בבקשת: "תהי נא ירך בי ובבית אבי" שהביאה לגלוי המזבח יש לראות כמקבילה למסירות נפשו של משה: "מחני נא מספרך" (שמות לב, לב), שרק בעקבותיה נסלח לישראל על חטא העגל והוקם המשכן²⁵.

לא בכדי מובלט אפוא הפסוק המרכזי של המזמור. וידוי של דוד על חטאו בפסוק זה הוא שגרם למהפך שסלל את הדרך לחנוכת הבית, ובלשון חז"ל:

'מזמור שיר חנוכת הבית לדוד' – כתוב אחד אומר: 'האתה תבנה לי בית' (שמו"ב ז', ה) וכתוב אחד אומר: 'לא אתה תבנה לי בית' (דבה"א י"ז, ד)... 'האתה תבנה לי בית' – שאתה מיסדו, 'לא אתה תבנה' – שאי אתה משכללו.

25. גם הציווי במדבר על מזבח לעבודת ה' (שמות כ, כא) קדם לציווי על המשכן, וראה ספורנו (שם).

דבר אחר, 'לא אתה תבנה' - שאי אתה בונה אותו, 'האתה תבנה' - שאלולא אתה לא ירדה האש (פסיקתא רבתי ב, ה).

לאור דברינו מובן גם ביתר בהירות מדוע פרשת ההסתה נכתבה בספר שמואל שלא במקומה בסדר הזמנים, אלא בסופו של הספר לאחר "דברי דוד האחרונים". הספר פותח בעליית אלקנה למשכן שילה (תוך עידוד אחרים לעשות כן, לדברי חז"ל); מתאים אפוא שיחתום בחנוכתו של המזבח וקידוש מקומו של בית העולמים, וזו סיבה מספקת לחתימה זו. אולם, שני מהלכים הכרחיים נוספים שוזרים את ספר שמואל, וגם הם מגיעים לשיאם בחתימתו זו של הספר. בנגוד לאירועים ולמלחמות המתוארים בספר שופטים, שהם מקומיים באופיים, הרי בספר שמואל מסופר כיצד העם כולו מתאחד, אם למלחמה, אם להמלכת שאול ודוד ואם להעלאת הארון לעיר דוד. בנוסף, וכתולדה, הנושא המודגש ביותר בספר לכל אורכו הוא המלכות בישראל: בקשת המלכות מאת שמואל, מלכות שאול ומלכות דוד. במעשה ההסתה ובתשובת דוד והעם על חטאיהם גם שני מהלכים אלו מגיעים אל שיאם. לא רק מקום המזבח והמקדש נקבע כאן, אלא גם היחסים הראויים בין העם, המלך ומקדש ה'. אין המלכות ערך בפני עצמה, אלא היא מחויבת לדאוג לשלומם של העם, ואין העם עבדי מלך חסרי אחריות, אלא שותפים בהקמת המקדש, שהוא מקום גלוי מלכות ה'. אין לך סיום נאות מזה לספר שמואל.

אליך ה' אקרא

חלקו הראשון של מזמורנו מתיישב אפוא היטב עם המתואר על מעשה ההסתה, ואף מבאר את הסתום במעשה זה. בחלקו השני של המזמור שלושה פסוקי תחינתו האישית של דוד:

אֱלֹהֶיךָ ה' אֶקְרָא וְאֵל אֲדֹנָי אֶתְחַנֵּן:
מֵה פֶצַע בְּרַמִּי בְרִדְתִּי אֶל שַׁחַת הַיּוֹדֵךְ עֶפְרַיִם הַיְגִיד אֶמְתַּךְ:
שְׁמַע ה' וְחַנּוּנִי ה' הִיָּה עֲזָר לִי.

בפסוקים אלו יש משום המשך והרחבה ל"ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני" שבפסוק ג', ול"הייתי נבהל" שבפסוק ח'. אמנם, אין לתפילה זאת מקבילה בספר שמואל או בספר דברי הימים, אולם "דברי תורה עניין במקומן ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ר"ה ג, ה), וכבר מצאנו דברים במקרא שלא נזכרו במקום שלכאורה היה מתאים להם, אלא פורטו במקום אחר²⁶. לכן ייתכן שתפילה זו היא מעין השלמה למסופר בשמואל ובדברי הימים (כך באר בעל עיון תפילה).

26. כגון, פירוט הבאים להמליך את דוד (דברי הימים א, יב), שלא מוזכר בשמואל א' (ה); "מכתב לחזקיהו" (ישעיה לח) שלא מוזכר במקבילה במלכים ב' (כ), ועוד.

אולם, כפי שציינו בפתיחה, קשה להבין את מקומם של פסוקים אלו בחלקו השני של המזמור לאחר ההודיה בחלקו הראשון. גם תוכנם לכאורה מוקשה. בקשה אישית של דוד להצלתו עומדת לכאורה בסתירה למסירות הנפש שגילה למען עם ישראל: "תהי נא ירך בי ובבית אבי, ובעמך לא תהיה מגפה".

נראה ששני שלבים עוקבים לפנינו. אמנם דוד מסר את נפשו לשם הצלת עמו בלב שלם, כי הבין שרק בדרך זו ניתן לתקן את חטאו ולמנוע את העונש על העם. אולם לאחר מכן, הוא חזר ובקש שעונשו לא יבוצע עד תום וגם הוא ינצל עם ביתו. ב"ואל א-דני אתחנן" שבפי דוד ניתן לשמוע ה' ל"ואתחנן אל ה' בעת ההיא..." (דברים ג, כג) שבתפילת משה על גורלו האישי, אף שעונשו כבר נחרץ. דוד הולך אפוא בעקבותיו, וזה פשר התפילה בפסוקים אלו. עם זאת, עדיין לא מובן מדוע תחינה זו להצלה מופיעה לאחר ההודיה עליה.

במטבעות הלשון בהם בחר דוד יש אולי מפתח למענה לשאלה זו. דוד מתאר את מצבו ואת העונש הצפוי לו באופן מאד קודר: "הייתי נבהל", "מספדי", ו"רדתי אל שחת", ובפסוק ד "שאול" ו"ירדי בור". תאורים הנראים קיצוניים, וכי עלה בדעתו שהוא חי לעולמים? (שוחר טוב ל, ג).

נראה שדוד מרמז בכוונה תחילה לשימוש קודם במטבעות לשון אלו, בתורה²⁷. "בור", "שאול", ו"מה בצע בדמי" מצאנו בספור יוסף והאחים (בראשית לז): "ויקחהו וישליכו אותו הבורה", "ויאמר (יעקב) כי ארד אל בני אבל שאולה", "ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרוג את אחינו וכסינו את דמו". שם גם מצאנו "וישם שק במתניו", אולי כנגד "פתחת שקי" שבמזמורנו (גם בחז"ל מצאנו ביטוי על מכירתו של יוסף המזכיר את מזמורנו: "בקש יעקב לישיב בשלוחה..." , בראשית רבה פ"ד).

מה משמעותם של מושגים אלו במעשה מכירת יוסף? "שאול" משמעו בור עמוק שאי אפשר לצאת ממנו (מלבי"ם, ספר הכרמל). חז"ל דרשו את ה"ירידה לשאול" המוזכרת בפי יעקב כאבדון מוחלט, כמיתה בשני עולמות: "כי ארד אל בני אבל שאולה..." שהבטיחני הקב"ה על שנים עשר שבטים, והנה נטרף אחד מהן, שמא לא זכיתי בהן ואני מת בשני עולמות, לכן אמר: 'כי ארד אל בני אבל שאולה'" (תנחומא ויגש ט). פעם אחת נוספת בלבד מופיע המושג שאול בתורה, בעדת קרח: "וירדו חיים שאולה" (במדבר טז, ל). גם שם דרשו חז"ל: "עדת קרח אינה עתידה לעלות" (סנהדרין י, ג). בשני המקרים קשורה אפוא הירידה לשאול עם אבדון מוחלט שאין לו המשך. גם ל"שחת" בפסוק "מה בצע בדמי ברדתי אל שחת" יש הוראה דומה. שחת הוא הבור, שכל הנופל בו משחת, נהרס ללא תכלית וללא תקנה.

לאור השוואה זו, נראה שחששו של דוד היה דומה לחששו של יעקב, חשש על עתיד זרעו. אצל דוד התוסף לחשש זה החשש שהבטחה על המשך המלכות בזרעו, ואולי

27. וראה במצוין בהערה 4 על הדרך המומלצת ללימוד מזמורי תהלים.

המלכות בישראל בכלל, עלולה להתבטל. אופיו המיוחד של חטאו, שהיה בעצם מהותה של המלכות, עם אופן הכפרה שהבין שנדרשה עליו: "תהיה נא ידך בי ובבית אבי", תרמו אולי לחשש זה²⁸. תפילתו האישית לכאורה של דוד בחלקו השני של המזמור הינה לפי הבנה זאת תפילה על עתידה של המלכות בישראל לדורות עולם, על שיהיה מי "שיגיד אמתך". מעתה מובן גם מדוע בחלקו הראשון של המזמור, לאחר שדוד פרט את הצלתו מכל שלושת העונשים האפשריים שה' ביקש להשית עליו ("דלתני... לא שמחת אויבי לי... ותרפאני"), הוא הוסיף פסוק, עליו תמהנו לעיל: "ה' העלית מן שאול נפשי חייטני מירדי בור". רק פסוק זה ורק הוא מבטא את מלוא עומק משמעות ההצלה ממעשה ההסתה לדורות - הצלתה של מלכות בית דוד לדורותיה מאבדון.

מה בצע בדמי

לאור הבנה זו מתבארות יפה מילותיו של דוד. עיקרה של התפילה פותח במלים "מה בצע בדמי". הביטוי מופיע בתורה כולה רק פעם אחת נוספת, בדבריו של יהודה במכירת יוסף. מסתבר, שדוד משתמש בביטוי זה בכוונה תחילה במטרה לרמוז לזכות אבות על המלוכה, ואולי אף ללמד זכות על עצמו.

את מעשיו של יהודה במכירת יוסף הבינו חז"ל כמעשיו של מלך:

בשעה שבא יוסף אצל אחיו ובקשו להרוג אותו, שנאמר (בראשית ל"ז): 'לכו ונהרגו', עמד יהודה ולא הניחן. מניין, שנאמר: 'מה בצע כי נהרוג את אחינו', ושמעו לו מפני שהיה מלך עליהן, ואילו אמר להן נחזירנו אצל אבינו היו שומעין לו (דברים רבה ח).

יהודה נחשב בעיני האחים כ"מלך עליהם", ושני צדדים לדבר. מחד, הוא היה זה אשר הציל את יוסף ממות, וכך גם את שלמות מיטתו של יעקב. מאידך, נזקק הדבר לחובתו על כי לא השתמש בסמכותו כ"מלך" בכדי למנוע את מכירתו של יוסף. חטאו של יהודה במעשה מכירת יוסף בא על תיקונו רק כאשר הוא מסר את נפשו תחת בנימין: "ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני, והנער יעל עם אחיו" (בראשית מד, לג).

חז"ל אף הבינו שמעשיו אלה של יהודה הם שזיכו את זרעו במלכות לדורות. כך מצאנו במדרש:

זו שאלו התלמידים לר' טרפון בצילה של שובך ביבנה: מפני מה זכה יהודה למלכות? אמר להם: מפני שהודה במעשה תמר. אמרו לו: דיה להודיה שתכפר על הביאה. אמר להם: מפני שאמר: 'מה בצע כי נהרוג את אחינו'. אמרו לו: דיה

²⁸. "שלושה דברים נתנו על תנאי: ארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכות בית דוד" (מכילתא יתרו, עמלק, ב').

להצלה שתכפר על המכירה. אמר להם: ע"י שאמר: 'ישב נא עבדך תחת הנער'. אמרו לו: בעיא ערבא דמקיים ערבותיה. אמר להם: אם כן, באיזה זכות זכה? אמרו לו: בזכות שקפץ לתוך גלי הים... היתה יהודה לקדשו ישראל לממשלותיו' (שוחר טוב עו).

היכולת להודות על חטא, לחזור בתשובה, והנכונות למסור את הנפש עבור אחיו הן התכונות שזיכו את יהודה במלכות עולמים: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" (שם מט, י)²⁹. מסתבר שבנוסף למשמעותן הפשוטה והגלויה של המילים "מה בצע..." דוד מוסיף רובד נוסף. בשימושו במילותיו של יהודה דוד גם מתחנן: אנה ה', זכור את מי שאמר "מה בצע" לראשונה, ואל תבטל את ברכת יעקב על מלכות יהודה לדורות.

ייתכן שדוד אף מרמז לדמיון שבין מעשי יהודה למעשיו הוא לאחר מעשה ההסתה: שניהם הודו על חטאיהם – "מפני שהודה במעשה תמר" אצל יהודה, ו"חטאתי מאד אשר עשיתי" אצל דוד; שניהם ניסו תקון חלקי לחטאיהם, שבעקבותיו נעשו – "מה בצע כי נהרוג את אחינו" שלאחריו "וירד יהודה מאת אחיו", שהורידוהו מגדולתו (רש"י) אצל יהודה, ו"הריני בורר דבר ששוה בעניים ובעשירים בגבורים ובחלשים" אצל דוד, עונש שכלל גם את עצמו³⁰; שניהם תיקנו את חטאם על ידי שמסרו את נפשם – "ישב נא עבדך תחת הנער" אצל יהודה ו"קפיצה לתוך גלי הים" אצל זרעו, ו"תהי נא ירך בי ובבית אבי, ובעמך לא תהיה מגפה" אצל דוד.

מסתבר אפוא, שמילותיו של דוד: "מה בצע בדמי..." טעונות בבקשה על זכירת זכות אבותיו למלכות, ואולי אף מעשיו הוא. בזכות שניהם מבקש דוד עתה על המשך מלכות ביתו. ייתכן גם שברמיזה למעשיו של יהודה יש גם משום בקשתו של דוד, שכשם שחטאו של יהודה התגלגל לבסוף לטובה ולמחיה, כך יקרה גם עם חטאו הוא. אופייה האישי של תפילת דוד על עצמו ועל מלכות ביתו, בתוספת הרמזים לזכות אבותיו ולהבטחה להם, הם כנראה הסיבה שתפילה זו הוצנעה בספר תהלים ולא הוזכרה בספר שמואל או בדברי הימים. נראה שזו גם הסיבה שהיא הובאה רק בחלקו השני של המזמור ולא בפתיחתו. חלקו הראשון הוא פומבי, דוד מודה לה' על הצלתו, שהיא גם הצלת מלכותו, וקורא בו לחסידי ה' להצטרף אליו בהודיה, ולהבין שחרון אף ה' הביא לבסוף ל"חיים". את וידויו של דוד על חטאו ותחינתו בינו ובין קונו, שראוי להצניעם (רמב"ם תשובה ב, ה), מוסיף דוד בחלקו השני של המזמור, אף שהם

29. כך מתפרשת גם ברכת יעקב: "יהודה אתה יודוך אחיך", כיכרו במלכותך על כי הודית במעשה תמר (רד"ק על פי מדרשים), "מטרף (יוסף) בני (יהודה) עלית" (ראה טעמי המקרא), התעלית מ"גור" ל"אריה", למלוך.

30. "כל העושה דבר ולא גמרו... אף מורידין אותו מגדולתו, דכתיב: 'זיהי בעת ההיא וירד יהודה...' (סוטה יג, ב).

קדמו להצלתו. זאת כנראה גם הסיבה שאף בפסוק ח' המקדים את תפילתו של דוד, סדר הדברים הוא לכאורה הפוך: "ה' ברצונך העמדת להררי עז" לפני "הסתרת פניך הייתי נבהל", אף שהסתר הפנים קדם לעז.

בראש דברינו עמדנו על מבנהו התוכני והמספרי המורכב והמדוקדק מאוד של המזמור (ראה גם הערה 6), מבנה שמדגיש את מרכזיותו של הפסוק האמצעי, פסוק ז': "ואני אמרתי בשלוי...", ויוצר הקבלה בין ששת הפסוקים הראשונים של המזמור לששת האחרונים בו, תוך נתינת משקל יתר לחלקו השני (שש פעמים שבע מלים בחלקו הראשון ושבע פעמים שבע בחלקו השני). במרכזה של הקבלה זו שלושה פסוקי הודיה בחלקו הראשון ושלושה פסוקי תחינה בחלקו השני. על פי דרכנו בא מבנה זה ללמד, שההודיה הגלויה והפומבית בראשו של המזמור היא תולדה של התחינה הסמויה והאישית של דוד בחלקו השני. הבלטת פסוקו המרכזי של המזמור, וידויו של דוד, באה ללמד על מרכזיותה של תשובתו של דוד במהפך מהמכה לתשועה. רק תשובתו של דוד ותפילתו הן שהביאו לתפנית שעצרה את המגפה והביאה להחזרת מלכות בית דוד על כנה, לגילוי מקום המזבח ולחנוכתו הראשונית של הבית לדורות עולם³¹.

למען יזמך כבוד

עתה מקבל גם סיומו של המזמור משמעות מחודשת:

הַפְּכֵת מְסַפְּדִי לְמַחֹל לִי פְתַחֵת שְׁקִי וְתֹאזְרֵנִי שְׁמַחָה:
לְמַעַן יִזְמְרָךְ כְּבוֹד וְלֹא יֵדַם ה' אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֲדָבָר.

מספד ולבישת שקים הם ביטויים של אבלות על מת, על חדלון, על סיום שאין לו המשך. למחול, אותו רוקדים במעגל, אין תחילה ואין סוף, הוא ממשיך לנצח. זאת מהות המהפך שברקע למזמורנו והסיבה לשמחה ולהודיה לה' בו. מות שבעת האלפים במגפה וסופו המתקרב של דוד וביתו הביאו לאבל ולמספד, הצלת דוד ומלכות ישראל לדורות, גילוי מקום מזבח העולה של "המקום אשר יבחר ה'" לעולמים וחנוכת המקום הביאו לשמחה ולהודיה.

פסוק זה מסכם אפוא את חלקו הגלוי של מעשה ההסתה ושל המזמור. הפסוק האחרון מלמד על לקחו של המעשה ושל המזמור. מטרתם של המלכות בישראל ושל בית

31. כאמור, שלושה מספרים מעצבים את המזמור: שש, שבע וסכומם. בתורתו של המהר"ל מצאנו (דרך חיים ה', טו ועוד), שמשמעות המספר שש היא המרחב הגלוי (שלושת צירי המרחב על שני כיווניהם), בעוד שהמספר שבע מלמד על הנקודה הפנימית הסמויה (ראשית הצירים בלשונו), לה זיקה אל הקודש, ומתאימים הדברים גם למזמורנו. וראה במצוין בהערה 4 עמ' 59-60, 128, ועוד, שגם במזמורים אחרים בתהלים יש למספרים אלו משמעות זהה.

המקדש שיוקם, מדגיש דוד, היא לפרסם את כבוד ה' ולהודות לו לעולמי עד: "למען יזמרך כבוד ולא ידם ה' אלקי לעולם אודך".

מתאים היה אפוא המזמור להאמר בעת חנוכת הבית הראשון – אם בראשיתה בימי דוד כפי שהתבאר לעיל, ואם בהשלמתה על ידי שלמה כפי שבארו רש"י ואחרים בעקבות המדרש. הוא מתאים גם לחנוכת הבית השני כפי שבארו ראב"ע ואחרים. הוא מתאים גם לחנוכת הבית השלישי בב"א כפי שבאר הספורנו. חשיפת הרקע ההסטורי של המזמור הוליכה להבנת משמעותו העל-זמנית. אמנם דוד חיברו על גלוי מקום בית עולמים, אולם לקחו נכון לכל דור. הווה אומר: "...ה' אלקי לעולם אודך".

ד. ה' אלקי לעולם אודך

בראש עיוננו תמהנו במה זכה "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" להיקבע להאמר במעמדות שונים ומגוונים. לאור העיון בתוכנו של המזמור עד כה, הבה ננסה ליישב תמיהה זו בכל אחד ממעמדות אלו.

הוספה על העיר והעזרות

מטרת קידושן של העיר ושל העזרות הייתה הכשרתן לאכילת קדשים לאחר שאמוריהם קרבו למזבח כהמשך לעבודת הקרבנות שעל המזבח – כל העיר לאכילת קדשים קלים והעזרות לאכילת קדשי הקדשים (משנה זכחים יד, ח)³².

אופן הקידוש היה על ידי חנוכה של המקום, שימוש בו לראשונה במעמדו המחודש. העיר, או התוספת לה, קודשה על ידי שסובכו את המקום שעמדו לקדש בשני לחמי תודה. האחד נשרף, כדין לחם תודה שנפסל על שיצא ממקומו, והשני נאכל, כדין כל לחם תודה שנשאר במקום המקודש לאכילתו. באותו אופן, העזרה קודשה בשיירי מנחה, שמותר לאכול רק בעזרה, ובלשון הרמב"ם (בית הבחירה ו, יג עפ"י הגמרא בשבועות יד, ב): "מה ירושלים, התודה שנאכלת בה מקדשתה, אף העזרה, שיירי המנחות שאין נאכלין אלא בה, הן שמקדשין אותה בהן". הן בקידוש העזרה והן בקידוש העיר הייתה החלה של קדושה של "לפני ה' אלקיך... במקום אשר יבחר ה' אלקיך בו" (דברים יב, יח), הרחבה של המקום הנדרש להשלמת עבודת המזבח על ידי חניכתו של המקום לתפקידו. אופן חינוך זה נהג רק בבית עולמים (אפילו בשילה הגדרת מקום אכילת קדשים קלים הייתה אחרת, ב"כל הרואה").

32. המשנה בשבועות (ב, ב') נוקטת לשון "הוספה" ולא לשון "קידוש", מכיוון שלדורות הקידוש הוא רק של תוספת לעיר ולעזרות, במיוחד אם נסבור כרמב"ם שקדושה ראשונה של העיר והעזרות קדושה גם לעתיד לבוא.

בעת הוספה זו על העיר ועל העזרות, שנערכה על ידי חנוכתן, אין לך מתאים יותר מאשר להזכיר את חנוכתו הראשונה של המזבח באש ואת קידושה הראשון של העזרה על ידי דוד באכילת שלמים ולעשות זאת במילים שדוד חיבר לכבוד המאורע. זאת החנוכה שמכוחה יונקות כל החנוכות שלאחריה, שהרי רק אז בירידת האש על קרבנותיו של דוד התברר סופית שזה המקום בו בחר ה'. מחנוכתו של דוד למד עזרא וממנו נלמד הדבר לדורות. "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד... ה' אלקי לעולם אודך".

את כפל המלים "מזמור שיר" דרשו חז"ל על העתיד: "מזמור" - על בית ראשון, "שיר" - על בית שני (שוחר טוב כאן). לדרכנו אפשר להוסיף: "מזמור" - על המזבח ומקום העזרה בימי דוד, "שיר" - על כל קידוש וקידוש של הוספה על העיר ועל העזרות לדורות.

ברם נראה שלא רק להודיה הנגלית מכוונים הדברים, אלא גם ללימוד על משמעותה הפנימית של הקדשת העיר והעזרות, על לקחו של מעשה ההסתה, שמזמורנו מבקש ללמד. העיר והעזרות, על כל חשיבותן ותפארתן, אינן ערך העומד בפני עצמו, כשם שמלכות בית דוד אינה ערך העומד בפני עצמו. אלו גם זו הן רק אמצעים לעבודת ה': "למען יזמרך כבוד ולא ידם, ה' אלקי לעולם אודך".

העלאת הביכורים

המעמד השני בו מזמורנו היה נאמר היה בעת העלאת הביכורים לירושלים והבאתם לעזרה:

כיצד מעלין את הבכורים?... הגיעו להר הבית... נוטל הסל על כתפו ונכנס. הגיע לעזרה, דברו הלויים בשיר: 'ארוממך ה' כי דליתני' (בכורים ג, ד).

מפרשי המשנה התקשו בטעם לאמירת מזמור זה דוקא בעת העלאת הביכורים³³. לפי דרכנו בהבנת המזמור, אין לך מתאים ממנו להאמר במעמד זה. מכל המצוות היחיד הנוהגות בארץ, רק על הביכורים חל חיוב להביא אל המקדש (ולא לתיתן ישירות לכהן או ללוי), ולהניחם לפני המזבח:

ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלקיך נתן לך ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשכן שמו שם... ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' אלקיך (דברים כו, א-ד).

בספרי (דברים ש) הודגשה זיקתם של הביכורים אל המזבח דוקא: "כל זמן שיש מזבח יש לך בכורים, וכל זמן שאין לך מזבח אין לך בכורים", ובמקום אחר בספרי (שם רצח): "והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו, זה שילה ובית עולמים". תשובתו של דוד ממעשה ההסתה וגילוי של מקום מזבח בית העולמים בעקבותיה הם

33. ראה "מלאכת שלמה" ו"משנה ראשונה" שם.

שסללו את הדרך לחידושה של מצות הביכורים לדורות לאחר חורבן שילה. אין לך מתאים יותר מאשר לשורר מזמור זה בעת הבאת הביכורים והנחתם לרגלי המזבח בבית העולמים.

מה תוכנה של זיקה זו של הביכורים למזבח ה' ב"מקום אשר יבחר"? תוכנה של מצות הבאת הביכורים מפורש בכתוב: "ובאת אל הכהן... ואמרת אליו: הגדתי היום לה' אלקיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (שם ג), ובספרי (שם): "ואמרת אליו: שאינך כפוי טובה". הבאת הבכורים היא מעשה של "הגדה", שהארץ נתנה לנו מתנה מאת ה', והודיה על מתנה זאת. "הגדה" זו היא על הארץ בדוקא (ולא על פירותיה), כמעשהו של האריס או המקבל מתנה, המביא את ראשית פירותיו מהאדמה שנתנה לו ומניח אותם לרגלי אדוני הקרקע כהודאה על אדנותו וכהודיה עליה (רמב"ן וספורנו שם, אמנם פרשנים אחרים הבינו אחרת). הספרי (שם א) ממשיך ומלמד, ש"הגדה" זו, ההכרה באדנות הבורא ובטובו, היא היא המטרה של נתינתה של הארץ לנו: "והיה כי תבוא אל הארץ... עשה מצוה האמורה בענין (הבאת הבכורים), שבשכרה תכנס לארץ".

מקרא הביכורים שמביא הביכורים היה קורא לאחר הנחת ביכוריו לפני המזבח מוסיף רובד נוסף למצוה זו: "וענית ואמרת לפני ה' אלקיך: ארמי אוכל אבי וירד מצרימה... ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש". מהכפילות בפסוק ("ויביאנו אל המקום הזה", "ויתן לנו את הארץ הזאת") למד הספרי (שם ש"א, ט) לימוד נוסף על מטרתה של מתנת הארץ: "ויביאנו אל המקום הזה" - זה בנין בית המקדש, "ויתן לנו את הארץ הזאת" - בשכר ביאתנו אל המקום הזה ניתן לנו את הארץ הזאת". הארץ ניתנה לישראל לעבודת ה' - בכדי שהם יבנו את בית המקדש עליה ויבואו בשעריו עם בכוריהם, ויודו על ידם על אדנות ה' על הארץ ועל המתנה שניתנה להם. "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד", ראינו, לא רק מזכיר ומודה על גילוי "המקום הזה" לשם הבאת הביכורים, אלא גם מוסיף ומלמד, שמטרתו של המקום הזה היא עבודת ה': "למען יזמרך כבוד ולא ידם, ה' אלקי לעולם אודך".

זיקה עמוקה קיימת בין המעמדות השונים בו נאמר מזמורנו, בין מצוות הבאת הביכורים לבין קידוש העיר והעזרות. המשנה במסכת כלים (א, ו) מלמדת: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה שמביאים ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם...". לא התרומות והמעשרות או מצוות אחרות התלויות בארץ מוזכרות כבטוי לקדושת הארץ, אלא שלושת המנחות המובאות למקדש ולמזבח הנקראות מנחת ביכורים: העומר (ויקרא ב, יד), שתי הלחם (שם כג, יז) והביכורים, הן המבטאות את קדושת הארץ. הראשונות מנחות הציבור והאחרונה מנחת היחיד. הבאת מנחות

אלו למזבח "רותמת" את הארץ במדה מסוימת לעבודת ה' ועל ידי כך מגלה את קדושתה, כפי שגם מקרא הביכורים מלמד, שהארץ ניתנה לישראל לשם עבודת ה'³⁴. שלושת המעמדות בהם נאמר מזמורנו מבטאים אפוא מעלות שונות של קדושת המקום ההולכות ומתרחקות מן המזבח: העזרה שקדושתה מכשירה אותה לאכילת קדשי קדשים, ירושלים שקדושתה מכשירה אותה לאכילת קדשים קלים, וארץ ישראל שקדושתה מאפשרת להביא ממנה ביכורים. כל אלה תלויים במזבח במקום אשר בחר ה', שהוא הוא המרכז למעלות הקדושה השונות של הארץ³⁵. אין לך אפוא מזמור מתאים יותר לשורר בשלושת המעמדות האלו מאשר המזמור שהתחבר על גלוי מקומו של מזבח זה: "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד", ועל הלימוד העולה מאופן גלוי על יעודו של הבית והעבודה בו: "למען יזמרך כבוד...".

חנוכת בית חשמונאי

כאמור בפתיחה לעיוננו, במסכת סופרים (יה, ג) מובא, שמזמורנו הוא "שיר של יום" לימי החנוכה, וכן כתב הטור (קלג). כמו כן, יש הנוהגים לאומרו בעת הדלקת נרות החנוכה. לאור עיננו עד כה, מבוארים מנהגים אלו היטב.

מה מקורו של השם "חנוכה"? באור זרוע (חנוכה סימן שכא) מבואר שימים אלו היו ימי חנוכת המזבח לאחר נצחון החשמונאים וטיהור המקדש שחולל על ידי היוונים. כך משמע ממגילת תענית (סכוליון), וכך מפורש בספר מקבים א' (פרק ד):

ויקחו (יהודה ואנשיו) אבנים שלמות על פי התורה ויבנו מזבח חדש כראשון... וישכימו בבקר בחמישה ועשרים לחודש התשיעי הוא חודש כסלו בשמונה וארבעים ומאה שנה. ויקריבו קרבן על פי התורה על מזבח העולה החדש אשר עשו. בעת וביום אשר טמאוהו הגויים בעצם היום ההוא נחנך בשירים ובנבלים ובכנורות ובמצלתיים... ויעשו את חנוכת המזבח שמונה ימים.

ימי החנוכה לדורות הם אפוא זכר לחנוכת המזבח, שהיתה בכ"ה כסלו, בתאריך בו טומא המזבח שלוש שנים קודם לכן ע"י אנטיוכוס (שם א, א). כנראה, באופן מכוון,

34. וראה בהרחבה במצוין בהערה 13.

35. קידוש העיר והעזרה הוא לשם אכילת הקדשים משולחן גבוה. מנגד, את הבכורים מביא בעל האדמה והיכול אל המזבח מן ההדיוט. בהתאם, על פי שיטת הרמב"ם, שונה גם קדושת העיר והעזרות מקדושת הארץ: "קדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטילה" (רמב"ם ביה"ב ו, טז), אולם קדושת הארץ חלה מכה כיבוש או מכה חזקה (שם), מעשי האדם. לאור הבחנה זו, יתכן שיש לראות במעשה העלאת מנחות הבכורים מעין זכר שנתי ל"הקדשתה" של הארץ, הכרזה שגם עבודת הארץ צריכה להיות לשם גבוה. הבאת ראשית הפרי מהווה מעין "חנוכה" ("התחלת כניסת כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה") של הארץ לעבודתה השנתית לשם גבוה. זו הרי עומק כוונתו של מזמורנו: "דרוש ומצא ואחר כך יאמר לך נביא".

שהרי ביום זה נחוג סיום יסוד ההיכל בבית שני (חגי ב, יח, ועזרא ג, י). החשמונאים השיבו עטרה ליושנה³⁶.

אין לך מתאים יותר לציין מדי שנה את נצחון החשמונאים ואת חנוכתו המחודשת של המזבח על ידם מאשר במזמור שחובר לכבוד חנוכתו של המזבח הראשון באותו מקום בזמנו של דוד.

בנוסף, ייתכן שבתקנתם מנהג זה בקשו חז"ל להוסיף במרומוז גם לימוד לדורות. נצחון היוונים התאפשר במידה רבה בגלל הסיאוב שפשה בכהונה הגדולה והמריבות עליה. בתקופה מאוחרת יותר הסתאב גם בית חשמונאי, כאשר בניו תפסו את המלוכה בנוסף לכהונה הגדולה. המריבות הפנימיות על השלטון ועל הכהונה הגדולה הן שהביאו בסופו של חשבון את חורבן הבית על ידי הרומאים. במרכז מזמורנו עומדת תשובתו של דוד על בבואה דבבואה של חטא דומה – החשבת המלכות כערך בפני עצמו. מקום המזבח התגלה והתאפשרה חנוכתו של המזבח הראשון רק כאשר השתרשה ההבנה שאין המלוכה ערך לכשעצמה, אלא מטרתה, כמטרתה של הכהונה ושל המקדש בכללותו, היא עבודת ה'. גם בחנוכה יש אפוא במזמורנו הודיה נגלית ולימוד נסתר.

ייתכן שזאת גם הסיבה למנהג לומר את מזמורנו בעת חנוכתו של בית חדש. ראשית, להרגיש שעל האדם להתנהג בביתו, על שולחנו, בדיבורו ובכל מעשיו, כפי שראוי להתנהג לפני ה'. שנית, דווקא ביום בו מתרחבת דעתו של אדם על ביתו החדש, להזכיר לו שאין רכושו ערך לכשעצמו, ועליו להיות מוקדש לעבודת ה'.

שיהו אומרים מזמורות שלו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות

כאמור בראש עיוננו, המנהג לומר את מזמורנו לפני פסוקי דזמרא הינו מנהג מאוחר, ואין בירינו בכתובים הסבר לתקנה זאת. לאור העיון בתוכנו של המזמור, אפשר לנסות לשער מה היה מקורה.

ייתכן שהמזמור בא להזכיר את מקום המזבח, "הררי עוז", וע"י כך את ההלכה שבעת התפילה יש לכוון כלפי מקום המקדש; ייתכן שהוא בא להזכיר את כוח התשובה של דוד ואת פעולתה, בכדי לעורר את המתפלל לתשובה לפני התפילה; ייתכן שהוא בא להזכיר את תפילתו של דוד, "אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן", כדי ללמד על כוחה של תפילה; ייתכן שהוא בא להזכיר את השתתפות השבטים בקניית מקום המקדש, או את מסירות הנפש של דוד למען הכלל, וללמד על חשיבותה ותוכנה של תפילת הציבור.

אך יותר מכל נראה שהמזמור בא ללמד על עצם כוונתה של התפילה, כפי שלכאורה עולה ממקומו של המזמור בסדר התפילה. פרשת העקידה ופרשיות הקרבנות

36. וראה גם חידושי אגרות למהרש"א (שבת כא, ב ד"ה מאי), וערוך השולחן (תרע, ה). על מקומו ומשמעותו של נס פח השמן ראה חידושי אגרות למהר"ל שבת כא, ב.

מקדימות את "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד". בפרשת העקידה, לאחר הקרכת האיל על המזבח בהר המוריה, מצאנו: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (בראשית כב, יד), ובאר הספורנו (שם): "המקום שהיו ישראל אומרים ביום נתינת התורה, שבהר ה' יראה, כאשר יגלה אותו הא-ל יתעלה כאמרו: 'והיה המקום אשר יבחר ה'', וזה היה בימי דוד. אותו המקום קרא אותו אברהם ה' יראה". הוא מקום מזבח בית העולמים. מזמורנו כולו, ובמיוחד הפסוק "העמדת להררי עוז" במרכזו, מהווים אפוא המשך ישיר לפרשת העקידה ולפרשיות הקורבנות. את סופו של המזמור: "ה' אלקי לעולם אודך", דרשו חז"ל: "שיהיו אומרים מזמורות שלו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" (שו"ט ל, ג), חתימה המהווה פתיחה מתאימה לפסוקי דזמרא. מזמורנו מתאים אפוא ביותר לשמש כחוליה מקשרת בין פרשת העקידה ופרשת הקרבנות שלפניו ובין פסוקי דזמרא שלאחריו.

ברם נראה שכוונתו היא רחוקה יותר. שיאה של תפילת השחר כולה הוא: "רצה ה' אלקינו בעמך ישראל ולתפילתם שעה, והשב את העבודה לדביר ביתך... ותחזינה עינינו בשוכך לציון ברחמים". העלאת זכר גלוי מקום המזבח וחנוכתו של מקום הבית במזמורנו יוצרת מעין בריח המחבר בין פרשות העקידה והקרבנות וההבטחה "בהר ה' יראה" שבראשיתה של התפילה לבין פסוקי דזמרא שאחריו ושיאה של תפילת העמידה³⁷.

גם לאחר תפילת העמידה יש למזמורנו זכר. כותרתה של נפילת האפיים היא: "ויאמר דוד אל גר, צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפלה". כאשר החזון של "ותחזינה עינינו..." מעומת עם המציאות של החורבן מבקשים אנו על סליחה באותן המלים בהם בקש דוד סליחה בזמנו, שהרי מלים אלו הביאו בסופו של חשבון גם לחנוכת הבית³⁸.

יאה אפוא מקומו של מזמורנו בראש פסוקי דזמרא. הוא מדריך את המתפלל בתחילת תפילתו לראות את מגמתה של התפילה כולה, ולחברה לשחר קיומנו כעם עם לתכלית עתידנו.

היבט נוסף של אמירת מזמורנו בסדר התפילה ניתן אולי ללמוד מסמיכותו ל"הודו לה' קראו בשמו". מזמור זה הותקן ע"י דוד לאמירה יום יום לפני הארון אחרי שהעמיד אותו בעיר דוד (דבה"א טז, ז-לו). חלקו הראשון מלמד על הבטחת הארץ

37. וראה ב"תיקון תפילה" (על מזמורנו), שמזמורנו נתקן בתפילה כהבנת הספורנו (על מזמורנו), שהמזמור נאמר על מקדש העתיד.

38. במקום נוסף בתפילת השחר נזכר מזמורנו, וגם הוא כמבט לעתיד, והוא בפסוקיה האחרונים של ה"קדושה דסדרא": "יהי רצון... שנשמור חוקיך בעולם הזה, ונזכה ונחיה ונראה ונירש טובה וברכה לשני ימות המשיח ולחיי העולם הבא, למען יזמרך כבוד ולא ידם, ה' אלקי לעולם אודך".

בברית בין הבתרים ובבריתות עם האבות לאחריה: "זכר לעולם בריתו... אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק", וסיומו בהשגחת ה' על עמו גם בגלות: "לא הניח לאיש לעשקם...". את חלקו השני ("שירו לה' כל הארץ...") הבינו חז"ל כמזמור הודיה על חזרת הארון משדה פלשתים (ב"ר נ"ד, ובעקבותיהם רש"י ורד"ק בדברי הימים שם)³⁹. שני אלה מתאימים ביותר לאמירה לפני ארון הברית, עדות לברית שבין ישראל לאביהם שבשמים, שה' מקיים לישראל גם בגלותם, שהרי הארון נרד אתם במדבר⁴⁰. כך שענינו של "הודו" כולו הוא הברית וארון הברית, ללא זיקה הכרחית לארץ.

בנגוד למזמורי "הודו", ענינו של מזמורנו הוא המזבח הקבוע במקומו ה"מכוון ביותר" הקבוע את מקום המקדש. הוא המוקד לקדושת העזרה, העיר והארץ. משלימים אפוא המזמורים האחד את השני, יחדיו הם נסובים על שני המוקדים המרכזיים שבמקדש - הארון והמזבח⁴¹.

איננו יודעים מה היתה כונת מתקני המנהג לומר את "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" בראש התפילה, אולם סמיכות המזמורים אולי מלמדת שאין להסתפק ב"הודו", אלא להוסיף עליו את מזמורנו. לא להסתפק באזכור הארון והודיה על הברית הנצחית התקפה בין הקב"ה לישראל גם בגלויותיהם, אלא להוסיף זכרון של חנוכת המזבח במקום "אשר יבחר ה'". לעורר את בית ישראל לא להסתפק בתורה שגלתה אתם בכל גלויותיהם, אלא לבקש גם על המזבח ועל המקדש, שמקומו בירושלים, "למען יזמרך כבוד... על "הררי עזו".

בנוסף, יחד עם הבקשה הגלויה, יתכן וגם אזהרה מסותרה במזמור, רמיזה עדינה לחטאו של דוד: "ואני אמרתי בשלוי...", ולתשובתו עליו. אכן, יש לבקש על החזרת מלכות ישראל למען תאחד את העם לקראת הקמתו של המקדש, אך אל לה למלכות המתחדשת להפוך למטרה בפני עצמה. גם את האמצעים יש לקדש לגבוה. "למען יזמרך כבוד ולא ידם ה' אלקי לעולם אורך".

39. ראה פני שבת נקבלה הוצאת ארז תשע"ז, עמ' 263-267.

40. על הארון נאמר "לא יסורו הבדים ממנו", ודרשני הדרות לימדו שהדבר מסמל את התורה הנודדת עם ישראל אף בגלויותיהם. לפי דעה אחת הארון אף גלה לבבל (יומא נג, ב).

41. סמיכות זאת מצאנו גם בתהלים. לפני מזמורנו ערוך בתהלים מזמור כ"ט, "הבו לה' בני אלים". ראה פני שבת נקבלה, שמזמור זה מרמז להנחת הארון במקומו. לכן הוא משמש בעת הכנסת ספר התורה בשבתות וימים טובים.